

Pòrtic

Santiago Niño-Becerra

Futur, quin futur?

Claus per sobreviure més enllà
de la pandèmia

Santiago Niño-Becerra

Futur, quin futur?

Claus per sobreviure més enllà de la pandèmia

Pòrtic

Títol original: *Futuro, ¿qué futuro?*

Primera edició: març del 2022

© Santiago Niño-Becerra, 2022

© de la traducció: Marc Barrobés i Meix, 2022

Drets exclusius d'aquesta edició:

Raval Edicions, SLU, Pòrtic

Av. Diagonal, 662-664

08034 Barcelona

ISBN: 978-84-9809-515-9

Dipòsit legal: B. 4.086-2022

Fotocomposició: La Letra, S. L.

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Queda rigorosament prohibida sense autorització escrita de l'editor qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra, que serà sotmesa a les sancions establertes per la llei. Podeu adreçar-vos a Cedro (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47). Tots els drets reservats.

ÍNDEX

<i>De què van les pàgines següents?</i>	9
I. 2019	13
2002-2007: L'obtenció de l'últim rendiment possible	16
2007-2023: Crisi, construcció i implementació del nou model	19
2023-2065: El nou model i el declivi del Capitalisme	21
II. 2023	31
Som al 2023	33
Les noves característiques i les noves eines	36
La població i la tecnologia	37
El que no és possible que sigui	41
III. 1785	47
La pandèmia	49
Els nous escenaris	54
IV. 2030	61
La nova normalitat	63
Conclusions a manera d'aproximació	82

ÍNDIX

V. 2046	89
Cap a un nou feudalisme?	91
Més enllà del 2030	92
VI. Espanya	109
On és Espanya?	117
Espanya, cap on va?	120
VII. Final	135
<i>Cronologia</i>	143
<i>Annexos</i>	171
Tres entrevistes	173

I

2019

Els joves nascuts després dels anys noranta, a causa de la crisi del 2008 i la pandèmia, tenim feines precàries, si és que en tenim; convivim amb desnonaments de veïns i la nostra realitat no té res a veure amb la promesa de l'Estat del benestar que si t'esforces arribes on vulguis, la fallàcia de la meritocràcia. (...) No tenim futur, i tenen la barra de demanar-nos que siguem pacífics i no llancem contenidors.

NÚRIA MARTÍ, historiadora, 25 anys, treballa de cambrera. És la portaveu nacional d'Arran (organització juvenil de l'esquerra independentista catalana). Citada per Alfonso L. Congostrina, «Hay mucha rabia y un cúmulo de problemas», *El País*, 21 de febrer de 2021.

Som a l'estiu del 2019. Els polítics, independentment del seu color i del país o la zona on es mouen, veuen les coses de l'economia força bé, tot i que, des de la tardor del 2018, tots els organismes internacionals, especialment l'FMI, alerten que s'estan esgotant els efectes estimulants de les injeccions al sistema de centenars de milers de milions gratis o a preu real negatiu; altres veus, entre les quals m'incloc, insisteixen en les conseqüències perniciososes del fet que l'economia dels països desenvolupats, i no únicament la d'aquests països, continuï funcionant en un estat de dopatge que s'allarga de manera generalitzada des de l'any 2012.

El problema és que ningú vol que s'emportin el ponx a mitja festa; més encara, ningú no s'atreveix a fer-ho, perquè els rumors que s'estenen sobre la possibilitat que el segon semestre del 2020 els bancs centrals puguin començar a retirar estímuls (per mitjà de pujades dels tipus d'interès) provoca onades de temor que porten a caigudes dels índexs borsaris, unes cotitzacions absurdament elevades per a l'estat en què es troba l'economia real i que no se sap fins a quin punt estan inflades per aquests estímuls. Si a això hi afegim un deute públic alarmantment elevat (malgrat els desmentis-

ments d'alguns experts, que treuen ferro al deute a causa del seu preu baixíssim), el panorama quan comença la tardor del 2019 és força pla.

En aquell moment comencen a arribar notícies d'un virus de la família SARS que «ha aparegut»/«ha estat detectat»/«s'ha localitzat» a la ciutat de Wuhan, a la Xina central.

Aturem-nos un instant. En quina situació ens trobàvem quan van irrompre aquells tres mesos que van de l'octubre al desembre del 2019?

2002-2007: l'obtenció de l'últim rendiment possible

La dinàmica històrica evoluciona linealment: no hi ha ruptures, tot i que sembli que es produeixen discontinuïtats; tot té un curs predeterminat, i el que ve després deriva del que ve abans. El present és com és perquè l'ahir va ser com va ser. Apareixen noves necessitats que són conseqüència de canvis en el comportament, en les maneres de pensar, dels descobriments que es produeixen en el món de la ciència, dels problemes que s'han de resoldre; i això desencadena avenços en les maneres de fer.

El Sistema Capitalista és paradigmàtic del que he dit en el paràgraf anterior, però per primera vegada des de l'aparició de l'*Homo sapiens*, la tecnologia va jugar un paper fonamental en el naixement i l'evolució del Capitalisme: va ser possible, en un grau que no s'havia assolit mai abans, obtenir un output més gran que el valor dels inputs que es requerien en el procés, gràcies a un avenç científic que havia tingut lloc un segle abans i al qual gairebé immediatament es va donar una aplicació pràctica. Alhora, els beneficis van anar arribant a aquella burgesia que reinvertia gairebé tot el que guanyava.

El Capitalisme va anar evolucionant, sofisticant-se i complicant-se: per obtenir beneficis ja no n'hi havia prou amb produir. Les exigències d'inversió van anar creixent i la competència, augmentant. Paradoxalment, les possibilitats de guany es van anar reduint, tal com passava amb les oportunitats. L'últim pas es va fer quan l'alternativa va ser concedir crèdits a aquells a qui ningú no en donava fins aleshores, posant com a garantia un bé essencial el preu del qual, segons deia la màxima, no baixava mai: l'habitatge.

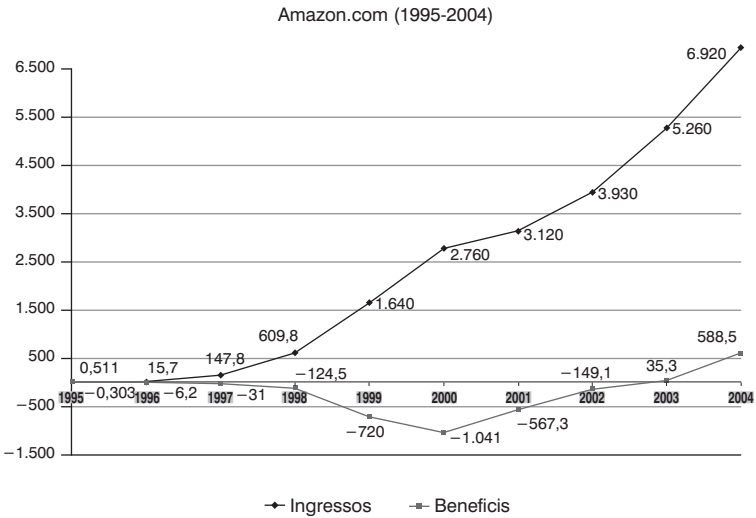
El segle XIX va ser el segle de la màquina; el XX, el de la tècnica; el XXI serà el de la tecnologia. El segle XIX va ser el segle de la manufactura; el XX, el de la producció; i el XXI serà el de l'eficiència, cosa que suposa anar un pas més enllà de la productivitat. La productivitat busca produir la quantitat convenient a cada moment, amb els menors costos possibles; l'eficiència, a més, té objectius conceptuals, com ara millorar l'entorn i el medi ambient amb un aprofitament ecològic. El segle XIX va ser el segle de l'obrer; el XX, el del treballador empleat; el XXI serà el del col·laborador per compte propi a conveniència i el dels elements integrats en l'estructura.

A mesura que el Sistema Capitalista ha anat avançant i evolucionant, s'han anat establint vincles més volubles entre els seus elements. Més volubles, però no necessàriament més tènues. I més immaterials. El nombre de protagonistes s'ha anat reduint i el seu poder ha anat augmentant: banca, logística, plataformes de distribució, línies aèries i automobilístiques... Això ha tingut diverses conseqüències i ha provocat un únic impacte: la quinta essència del Capitalisme —la lliure competència— ha anat declinant a mesura que creixia la concentració de capital.

En el període comprès entre els anys 1995 i 2005, es van forjar els mites. L'any 1995 comença oficialment la massifi-

cació d'internet (d'una manera que avui ens faria riure: recorden aquells mòdems connectats a la presa de telèfon?). Entre 1999 i 2001 es va anar alimentant la bombolla *puntcom*. Moltes empreses vinculades a internet van desaparèixer, però algunes van sobreviure i es van transformar en el que són avui. Possiblement, un dels exemples més emblemàtics del que dic és Amazon. La facturació d'aquesta plataforma l'any 2020 va assolir la xifra de 385.000 milions de dòlars (perquè se situïn: el 34% del PIB d'Espanya) i els seus beneficis van arribar als 22.300 milions. Però no sempre ha estat així.

El gràfic que tenen a continuació mostra el volum de facturació i de beneficis d'Amazon entre 1995 i 2004. L'any 1995, l'empresa va facturar 511.000 dòlars i en va perdre 303.000. De fet, fins a l'any 2000 Amazon va seguir el perfil de moltes de les *puntcom* d'aquells anys: com més venien més perdien, i, alhora, més creixia el valor de les seves accions, perquè es dedicaven a cremar diners a fi d'aconseguir una quota de mercat i fidelitzar-la. Poques ho van aconseguir, ja que, tot i que la quantitat de fons disponibles per cremar era important, no tot consistia en això. Tot i així, el fenomen demostra el rumb que seguia el Capitalisme aquells anys. De fet, les *puntcom* van ser l'última temptativa de Capitalisme autèntic: un festí de producció, vendes i cotitzacions borsàries que pretenia revertir una situació de declivi iniciada el 1991. El següent intent ja van ser les *subprime* —préstecs hipotecaris d'alt risc—, el pas previ al crack. (L'èxit d'Amazon s'ha sustentat en dos elements: el pas de vendre llibres i CDs de música a vendre absolutament de tot donant cabuda a empreses externes; i la inversió constant i permanent en tecnologia. Més endavant tornarem a aquesta empresa.)

Font original: *The New York Times / El País*, 28 de juliol de 2005. (Xifres en milers de dòlars americans.)

2007-2023: crisi, construcció i implementació del nou model

Manuel Castells, autèntic referent de les TIC (la seva obra del 2001, *La galàxia Internet: Reflexions sobre Internet, empresa i societat*, va ser un dels primers tractats que va anticipar les transformacions que provocarien tots aquests canvis en el que aleshores era un món nou), va dir en una entrevista publicada a *Ciberp@ís* el 19 d'abril de 2007: «En realitat, el que la gent anomena futur és el present, el que passa és que ho ignora».

Des de bon començament del 2007 ja es palpava alguna cosa, era com una mena de final. L'1 d'agost, el banc estatunidenc Bear Stearns va declarar en fallida dos dels seus *hedge funds*, o fons d'inversió lliure. Sis dies després, el 7, el banc francès BNP Paribas decideix congelar tres dels seus fons d'inversió. I entre el 30 d'agost i l'1 de setembre, en el simpo-

si anual de Jackson Hole, organitzat pel Banc de la Reserva Federal de Kansas City, i on participen representants de bancs centrals, ministres de finances, figures destacades del sector financer i economistes d'arreu del món, l'economista i inversor Paul McCulley introdueix el concepte de «banca a l'ombra» (*shadow banking system*), que va definir com el «conjunt d'entitats financeres, infraestructura i pràctiques que sustenten operacions financeres que tenen lloc fora de l'abast de les entitats de regulació nacionals». A aquesta definició respondrien els *hedge funds*, els fons del mercat de capitals i els vehicles d'inversió estructurats.

L'agost de l'any 2007 es va començar a fer visible l'esgotament del model que s'havia instaurat després de la Segona Guerra Mundial i que havia substituït el que va entrar en crisi el 1929, quan el model anterior també va començar a mostrar signes d'esgotament. Estructuralment, tots dos moments van ser molt semblants; la seva manifestació, no. El 1929, la crisi estava relacionada amb la producció: l'oferta era més gran que la capacitat de demanda; mentre que el 2007 la causa de la crisi va ser financera: crèdits sense mesura impossibles de retornar i empaquetats en productes inintel·ligibles i indesxifrables que es van negociar als mercats d'arreu del planeta. Una cosa en comú de totes dues crisis: la hiperespeculació en els anys anteriors a la manifestació de l'esgotament.

Ja feia temps que no es complia la màxima que havia imperat en el Capitalisme durant el segle XIX: «el guanyador s'ho emporta tot», que havia dut a la promulgació l'any 1890 de la Sherman Antitrust Act per limitar el monopoli de facto de l'Standard Oil Trust de Rockefeller, però extensible a tots els intents monopolistes. Ni el 1929 ni el 2007 es donaven encara situacions que poguessin apuntar clarament a la formació de monopolis o oligopolis, però sí que s'ha produït

aquest fenomen a mesura que s'ha anat avançant en la crisi a partir del crac del 2010.

Al llarg de la dècada de 2010, es va començar a dibuixar de manera generalitzada una tendència creixent cap a la col·laboració i la cooperació, fins i tot entre competidors, però alhora també es va començar a manifestar de forma diàfana una tendència cap a l'oligopoli, que recordem que és innata al Capitalisme. De fet, es pot dir que la fase de col·laboració ja s'ha completat. Avui, els qui guanyen la partida ja s'ho enduen gairebé tot. Aquí va una dada: la suma de la facturació anual de les cinquanta companyies més grans del món equival al 25% del PIB del planeta. Són els guanyadors, tot i que no s'ho hagin endut *tot* perquè les coses encara s'han de camuflar i pintar-les amb tons pastel. Encara.

I vet aquí que arriba el virus i la pandèmia posterior.

2023-2065: el nou model i el declivi del Capitalisme

Quin paper ha tingut en tot això el SARS-CoV-2? Quines implicacions tindrà? Quines conseqüències provocaran els canvis que ha ocasionat/forçat la seva arribada? La covid no ha estat una pandèmia més. Allò de «res no tornarà a ser com abans» que es va dir pocs mesos després que es comencés a estendre arreu del planeta és, està sent i serà totalment cert: la percepció de la realitat, la certesa que no hi ha res permanent, l'elusió de problemes, la cerca de benestar, la relocalització de produccions a partir de la hiperautomatització dels processos i la deslocalització de llocs de treball humà... són només alguns dels efectes que el virus ja ha generat en el sistema.

El virus ha estat el punt final de la crisi iniciada l'any 2007 i el punt inicial del nou model, perquè, en realitat, el virus no ha portat res que no existís: els mètodes i les opera-

tives que s'estan implementant, els desenvolupaments en què s'està treballant, les evolucions que s'estan dibuixant, en realitat ja hi eren. El que el virus ha suposat i està suposant és la superacceleració en la implementació d'uns canvis que ja trucaven a la porta i que el virus ha avançat, possiblement entre cinc i set anys. És a dir, el virus ha actuat de turbo, amb un avantatge per a aquelles persones físiques i jurídiques a qui podien beneficiar aquests canvis. Em refereixo al fet que la resistència a la seva aplicació està sent molt menor que la que hi hauria hagut sense la pandèmia. La raó s'ha de buscar en el ventall de necessitats que ha comportat el virus, i que van des de la sensació d'emergència fins a la cerca de seguretat, i que sens dubte modificarà aspectes socials relacionats amb la llibertat individual i les garanties personals.

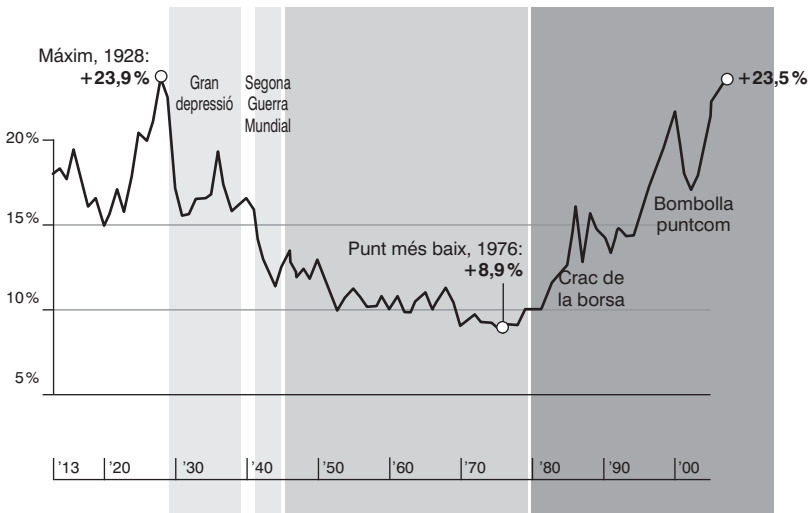
Hi ha veus que comparen la «recuperació de la normalitat» —el fet de tornar a l'any 2019, a la situació anterior a l'inici de la pandèmia— amb el que va passar després de la grip espanyola (1918-1920), quan es va obrir, després de la Primera Guerra Mundial i la recessió de la postguerra, un període de bonança econòmica conegut com els Feliços Anys Vint.

En realitat, aquell període va ser bo per als Estats Units i per a algunes empreses i famílies molt concretes. El consum va augmentar perquè es va generalitzar la venda a crèdit, i els EUA es van convertir en proveïdors de capitals per a una Europa afectada molt negativament per la guerra. Allò va comportar que, sobretot als Estats Units, s'anés generant una espiral especulativa dins el sector borsari que va fer que el valor de les accions s'allunyés moltíssim del valor real de les companyies cotitzades, cosa que va originar, al llarg dels anys vint, el germen del que constituïria el crac de 1929.

Com a conseqüència de la manera de fer de l'economia que va caracteritzar aquells anys, un dels factors que va aug-

mentar exponencialment va ser la desigualtat: en absència d'aquest amortidor social i econòmic que anys després suporia la classe mitjana, i sense un conjunt de polítiques públiques orientades a pal·liar les mancances socials (recordem el principi de la Mà Invisible: l'existència d'una tendència automàtica que retornava els mercats a l'equilibri en cas que es produís una distorsió, cosa que fa prescindible la intervenció humana), la part més rica de la societat va acumular renda i riquesa gràcies al control creixent que aquella minoria exercia sobre el capital i els mitjans de producció.

En el gràfic següent es pot veure el nivell de riquesa, en tant per cent sobre el total, que ostenta l'1% de la població estatunidenca més rica.

Font original: Robert B. Reich, Universitat de Califòrnia, Berkeley, *The State of Working America*, Economic Policy Institute; Thomas Piketty, Paris School of Economics, i Emmanuel Saez, Universitat de Califòrnia, Berkeley; Census Bureau, Bureau of Labor Statistics i Reserva Federal; *The New York Times*, 4 de setembre de 2011.

La «normalitat», però quina normalitat? Quan després de l'esclat de la pandèmia es van començar a imposar restriccions en aforaments i distàncies entre persones no convivents en llocs públics i privats que no fossin la casa de cadascú, i es va decretar l'obligació de portar una mascareta que tapés la boca i el nas, es va parlar que s'havia entrat en una fase de «nova normalitat», i no es van donar terminis exactes per tornar al moment anterior: a la normalitat. A mesura que la immunització via vacunació o contagi ha anat reduint els nivells de transmissió, i també el nombre d'ingressos hospitalaris, s'han anat suavitzant les restriccions (amb les reimplantacions episòdiques d'algunes) i s'ha començat a parlar de retorn a la normalitat.

Però aquesta normalitat farcida de teletreball, amb un gran nombre de persones, moltes d'elles joves, afectades pels confinaments i per l'obligació de mantenir les distàncies socials, i amb incomptables rendes del treball estancades després de les profundes modificacions dutes a terme per força empreses, es correspon realment amb aquella normalitat del 2019 que va destarotar l'arribada del virus? Crec que no. Crec que aquella normalitat va ser erradicada pel virus, que les restriccions implementades durant la pandèmia han suposat una normalitat transitòria durant la qual s'han anat dibuixant les característiques i els elements definitoris d'una nova normalitat que serà la característica del nou model vigent quan s'acabi definitivament la crisi.

La idea d'aquesta nova normalitat la va exposar a escala institucional l'aleshores president del Deutsche Bank, el suís Josef Ackermann, en unes declaracions el 5 de setembre de 2011. Amb aquest concepte, nascut entre el març i l'abril del 2010, el president del banc es referia a una situació de volatilitat elevada i d'incertesa que afectava els mercats i el sector financer com a conseqüència de la vinculació existent entre

deute —públic i privat— i negoci bancari, i que ell relacionava tant amb elements bancaris (consum, estalvi, inversió i dèficit) com amb elements microeconòmics (mora i impagament creditici). Però el rerefons subjacent a aquesta idea era extrapolable a altres tipus de situacions, i crec que s'ajusta bé al període que començarà amb l'arribada del nou model i que ja s'està entreveient.

La nova normalitat es caracteritza per la inestabilitat social de les persones físiques i jurídiques. A diferència de la situació viscuda entre finals de la Segona Guerra Mundial i mitjans dels anys setanta —i fins i tot fins a finals de la dècada dels vuitanta—, quan l'estabilitat en l'ocupació, en la inversió i en les decisions familiars era la norma, ara l'increment de la flexibilitat i de la mobilitat del capital ha portat a la incertesa a la feina: «Fa dues dècades, una acció estava uns quatre anys a les mans del seu propietari. Avui dia, la mitjana és de 22 segons», explicava Rainer Voss, alt directiu d'un gran banc fins al 2008, tot comentant el documental *Master of Universe* en un article en què denuncia i mostra les pràctiques del sistema bancari. (Gregorio Belinchón, «Confesiones de un banquero arrepentido», *El País*, 18 de maig de 2014.)

Aquesta normalitat ja no existia quan el virus es va començar a escampar entre finals del 2019 i principis del 2020. Durant els moments àlgids de la pandèmia, es va produir una certa estabilitat deguda a les restriccions —i impositcions— sanitàries, laborals i administratives, però a mesura que es va anar aprofundint en les desescalades —deuen recordar que n'hi va haver diverses— i les regulacions creixien —certificat europeu d'immunització—, també ho feia la incertesa, sobretot entre els joves i les persones afectades o potencialment afectades per les previsibles retallades en la des-

pesa pública amb l'objectiu de reduir els dèficits inflats en què han caigut els Estats a fi de sostenir l'economia (i que s'han sumat als dèficits que alguns països ja mostraven abans de l'arribada del virus, cas d'Espanya).

Es pot considerar que la mutabilitat serà màxima segons convingui. No es tornarà mai ni a la normalitat dels anys seixanta, ni —no cal dir-ho— a la normalitat especulativa dels dos mil. La normalitat, quan el virus hagi passat, consistirà a viure en una societat esbiaixada, amb una desocupació estructural significativa i, sobretot, una subocupació molt elevada com a conseqüència d'una demanda de feina sense necessitat, i una desigualtat creixent provocada per la concentració de riquesa com a conseqüència de la concentració de capital que ja s'està produint.

La classe mitjana, amortidor social per excel·lència des de la Segona Guerra Mundial, va començar a experimentar un retrocés a partir dels anys vuitanta, i anirà declinant encara més, ara que han desaparegut els motius que van portar a la seva implantació: la Guerra Freda i la compra de la pau social. Com bé manifestava el sociòleg Zygmunt Bauman el 2014: «És evident que les classes mitjanes s'estan empobrint. Podem parlar més de *precariat* que de *proletariat*. O sigui, viuen en una situació cada cop més precària. El que és important és que molts sectors de les classes mitjanes ara pertanyen al proletariat, que s'ha ampliat. Tot i que avui tinguin feina, ha desaparegut la certesa que en puguin tenir demà. Viuen en un estat d'angoixa constant». («Zygmunt Bauman y los tiempos de liquidación», Lola Galán, *El País Babelia*, 18 de gener de 2014.)

Per tot plegat, en un escenari de demanda de feina a la baixa i de cerca creixent de la productivitat, l'única manera de compensar aquesta situació serà implementar el que es

pot anomenar el Trinomi Social: renda bàsica, marihuana legal i oci gratuït. Només cal observar els experiments que s'estan duent a terme en països diversos com a mostres socials en relació amb la implementació d'una renda bàsica; o la creixent legalització de la marihuana fins i tot en països que fins fa ben poc havien manifestat una oposició frontal a aquesta substància; o el progressiu abaratiment de l'accés a les plataformes de televisió d'entreteniment. Hi haurà el que és normal com a contraposició al que és estable. El que serà normal per a les noves generacions serà créixer en la inestabilitat i en la incertesa.

En un escenari com el que he descrit, possiblement un dels canvis que més sorprendran els legisladors i responsables d'empreses de les dècades anteriors serà la progressiva desaparició de la —si més no nominal— lliure competència. Desapareixerà perquè, com ja he comentat, el Capitalisme tendeix de manera natural a l'oligopoli; de fet, en el Capitalisme posterior al 2023 aquesta serà l'evolució natural i assumida d'un sistema que tindrà com a expressió més característica unes corporacions globals cada vegada més grans.

Paradoxalment, aquest retrobament del Sistema Capitalista amb la seva tendència natural suposarà l'inici imparable del seu declivi. Hauran estat dècades i dècades d'esforç fins a assolir la seva meta: el domini dels mercats d'una manera gairebé monopolista li farà perdre l'esperit que l'ha estat empenyent en aquesta direcció, per la qual cosa, un cop assolit l'objectiu, el sistema s'haurà esgotat.

Els *baby boomers* i la generació X han vist un model de protecció social, un Estat potent que, de manera implícita, els deia: «Porteu-vos bé i us protegiré». Aquest esquema senzill va ser dissenyat pel Capitalisme i pels Estats seguint les idees expressades per Rousseau a *El contracte social*, conve-

nientment adaptades a cada moment segons un esquema en el qual la despesa pública es finançava a través dels impostos buscant una certa redistribució de la riquesa. En aquesta nova normalitat, les generacions futures només comptaran amb elles mateixes.

De moment, els canvis. «El virus ens canviarà la vida» va ser una de les frases més sentides durant el 2020. Aquesta frase i les seves variants van mostrar un nivell de percepció elevat per part de la ciutadania: en ocupació, mobilitat, en com es consumeix, en els processos de digitalització de bancs, entitats administratives i pimes, en el grau d'assumpció i acceptació de la tecnologia, i en la sensació de debilitat i de dependència. La tecnologia, les plataformes a internet, les possibilitats de la digitalització, tot això ja hi era, però l'arribada del virus ha suposat que adquiríssim més consciència de tot aquest ventall d'eines i de possibilitats, alhora que indirectament s'ha assumit que ja no hi haurà marxa enrere.

Els hospitals no tornaran a acollir masses de persones esperant visita; la majoria dels serveis públics no rebran diàriament milers de ciutadanes i ciutadans a la recerca d'atenció i consulta; bona part de les desenes de milers d'empleades i empleats que diàriament ocupaven els centres d'oficines i de negocis de les ciutats no tornaran als seus antics edificis; i bastants dels milers d'estudiants que poblaven els campus universitaris, sobretot els dels últims cursos, tampoc no hi tornaran. Amb les implicacions que això tindrà per als serveis de restauració i els comerços propers a aquests hospitals, oficines i centres educatius.

El virus ha fet evident que les coses es poden fer d'altres maneres. Aquests canvis no es revertiran; de fet, aniran a més, perquè s'ha demostrat que, amb aquest sistema, la productivitat no només no disminueix, sinó que creix: el 4% als

Estats Units entre les persones que van estar treballant online durant el temps del confinament.

Pèrdua de socialització? Sensació d'aïllament? Evidentment caldrà una nova actitud i una nova manera d'encarar els problemes de comunicació, de motivació dels professionals (o bé d'incentiu per a l'automotivació). Però no hi ha marxa enrere. Aquesta operativa de treball ha arribat per no marxar: senzillament perquè és més eficient.